

Мотивація навчальної діяльності та можливості використання інформаційно-комунікаційних технологій у навчальних закладах інтенсивної педагогічної корекції.

“Коли люди спілкуються одне з одним... то перш за все виникає питання про мотиви, про рушійні сили, які штовхнули їх на такий контакт з іншими людьми, а також про цілі, які вони з більшою або меншою усвідомлюваністю ставили перед собою.”

М.П.Якобсон

У навчальному процесі важливим є використання найефективніших організаційних форм, засобів та методів навчання. Вирішення цієї проблеми неможливе без всебічного аналізу усіх складових навчальної діяльності учнів, зокрема глибокого аналізу психофізіологічних особливостей сприйняття навчального матеріалу, усвідомлення та прийняття учнем свого місця у навчальному процесі, використання усіх можливих чинників покращення результатів навчально-виховного процесу.

Зазначені психолого-педагогічні умови реалізації ефективного навчального процесу є визначальними і для навчання у інтернаті для дітей-сиріт та дітей із нервовими захворюваннями. Внаслідок особливостей психічного стану дітей, позбавлених батьківського впливу, першочергового значення набуває проблема мотивації навчальної діяльності, яка повинна стимулюватись усіма можливими засобами, у тому числі і засобами інформаційно-комунікаційних технологій навчання (ІКТН). Вказані засоби можуть бути використані практично на усіх етапах навчання.

Для визначення місця, ролі та можливого ефекту використання засобів інформаційно-комунікаційних технологій з метою мотивації навчальної діяльності необхідно проаналізувати вплив мотивації, мотиваційних чинників на ефективність навчального процесу, його особливості у спеціалізованих навчально-виховних закладах.

У вітчизняній психології мотивація розглядається як складний багаторівневий регулятор життєдіяльності людини, її поведінки. Вищим рівнем регуляторної діяльності є свідомовольовий рівень, який вимагає певного ступеня розвитку емоційно-вольової сфери, певного рівня рефлексії та певного рівня стабільності та стійкості психічних процесів [1].

Поняття мотивації включає усі види спонукань діяльності: мотиви, потреби, інтереси, прагнення, цілі, потяги, ідеали і т.д., які безпосередньо визначають спрямованість діяльності людини. Це поняття включає також і компоненти, які не усвідомлюються

суб'єктом, а діють на рефлекторному рівні і на рівні підсвідомості.

Складність і багатоаспектність проблеми мотивації зумовлює варіативність підходів до розуміння її сутності, природи, структури, а також до методів її вивчення та практичного застосування результатів досліджень.

Для навчальної діяльності учня дуже важливою є його наполегливість у засвоєнні навчального матеріалу (за “прилежание” у старій російській школі навіть виставлялась оцінка, яка виконувала орієнтаційну роль). Найбільш доступним і об'єктивним параметром для характеризувannya ступеня наполегливості учня є тривалість довільної уваги. Як за результатами досліджень науковців, так і на практично-побутовому рівні, тривалість довільної уваги визначається, в першу чергу, зацікавленістю людини у діяльності та її результатах. Для учня це, в першу чергу, зацікавленість власне процесом навчання, по-друге, зацікавленість у безпосередніх результатах і, нарешті, зацікавленість у віддалених результатах діяльності.

Таким чином можна виділити часові параметри мотивації, зокрема ступінь віддаленості у часі підкріплення. Можливий поділ мотиваційних чинників діяльності на безпосередні (підкріплення безпосередньо наступне за дією, успіх або неуспіх етапу діяльності визначається одразу ж після завершення дії) та віддалені (підкріплення виникає або може виникнути згодом).

Безпосередні чинники мотивації досить просто виділити, організувати і реалізувати – це позитивна оцінка вчителем діяльності учня (словом або поглядом, жестом), позитивна рефлексія учнем своєї діяльності тощо. Такого типу мотиваційними чинниками є реакція ППЗ на дії учня, репліки фатичного діалогу, які генеруються складовою ППЗ (або автоматизованого навчального курсу, АНК), яка за класифікацією [2] відноситься до засобів інтерфейсу учня (системи формування навчальних впливів та уведення реакції учня, у т.ч. протоколювання роботи із зняттями ППЗ).

Віддалені у часі мотиваційні чинники навчальної діяльності на практиці були описані та ефективно реалізовані А.С.Макаренком у формі “перспективних ліній поведінки”, які формувались у вихованців і за якими спрямовувалась навчальна та продуктивна діяльність вихованців. Для вихованців формування перспективних ліній поведінки здійснюється шляхом дозованого комбінування безпосереднього позитивного підкріплення та повідомлення їм конкретної інформації про життєві успіхи кращих вихованців попередніх років. Така мотивація досить ефективно формується, за А.С.Макаренком, шляхом навчання вихованців форм та методів суспільно-корисної праці, ознайомлення із засобами трудової діяльності, які є складовими престижних професій. Саме цей напрям формування віддаленої мотивації, перспективних ліній поведінки, реалізується засобами

інформаційно-комунікаційних технологій. При використанні засобів ІКТН у навчальному процесі носіями мотиваційних чинників, які стимулюють створення перспективних ліній поведінки, є програмно-апаратні засоби, які використовуються при цьому. Виховний вплив реалізується через усвідомлення учнями доступності для них професій, у яких використовується комп'ютер, прийняття ними суспільно-значимих понять.

Іншим способом класифікації мотиваційних чинників є їх класифікація за спрямуванням та виникненням. Розрізняють внутрішні мотиваційні чинники (на момент виникнення формуються самим суб'єктом, свідомо, або на рівні підсвідомості) та зовнішні (на момент виникнення існують зовні суб'єкту).

До внутрішніх мотивів навчання можна віднести інтерес до самих знань, природну допитливість, усвідомлений потяг до підвищення професійного рівня тощо.

Взаємозв'язки суб'єкта з його оточенням проектуються на його діяльність у формі зовнішньої мотивації діяльності. До зовнішніх мотивів навчальної діяльності можна віднести покарання та нагороду, погрозу і вимогу, матеріальну винагороду, тиск групи (соціуму), очікування майбутніх життєвих вигод та ін.

За формою вияву чинники діяльності поділяють на потреби (матеріальні та моральні, духовні), мотиви, інтереси, ідеали, устремління, установки, емоції, норми, цінності тощо, тобто мотивація є суттєво неоднорідною системою. Співвідношення між важливістю та проявами компонентів системи є здебільшого індивідуальні та ситуативні.

Мотиваційні чинники, які на певному етапі є зовнішніми ("намагаюсь навчатись краще для того, щоб отримати кращу оцінку, добре відношення вчителя"), протягом деякого часу можуть трансформуватись у внутрішні ("намагаюсь навчатись краще для того, щоб знайти достойне місце у житті", "намагаюсь вчитись краще, бо це цікаво").

Мотиваційні чинники, які можна віднести до внутрішніх, не завжди усвідомлюються суб'єктом. Розуміння причин діяльності ("я дію так, а не інакше тому, що...") та самоаналіз на рівні мотивації вимагає досить високого рівня сформованості емоційно-вольової сфери, рефлексії власного психофізіологічного та соціального станів. Такий рівень не є характерним не тільки для дитини середнього шкільного віку, а і для старших вікових груп. Дуже незначна частина вихованців орієнтована на наполегливе навчання, свідомо аргументуючи це тим, що успіхи у навчанні не можуть допомогти їм вирватись із того соціального статусу, який вони мають за народженням чи через незалежні від них обставини.

Виховний вплив самоаналізу на рівні мотивації діяльності є дуже важливим для формування особистості, тобто вплив навчального матеріалу та навчального процесу виявляється виховним, якщо досягаються цілі формування та коригування

емоційно-вольової сфери, що є важливою задачею навчальних закладів з поглибленою корекцією. Для таких навчально-виховних закладів актуальним є використання ППЗ із правильно спроектованим вербально-символьним інтерфейсом, яке стимулює та спрямовує рефлексію.

Проблеми мотивації узагальнено Л.С.Виготським шляхом введення поняття “мотиваційна сфера”, яке поєднує свідоме і підсвідоме, явне та опосередковане, афективну та вольову компоненти особистості. Під “мотиваційною сферою” розуміють сукупність стійких мотивів, які мають певну ієрархію і детермінують діяльність особистості.

У мотиваційній сфері можна виділити чотири основні компоненти: 1) задоволення від самої діяльності, 2) значимість для особистості безпосереднього результату діяльності, 3) мотивуюча сила винагороди за діяльність, 4) змушуюча сила зовнішнього тиску на особистість.

Важливим, як зазначено вище, є спрямування мотивації на позитив, на позитивне підкріплення успіхів, створення передумов перетворення зовнішньої мотивації на внутрішню.

Зовнішня мотивація може бути соціальною, орієнтованою на необхідність діяльності (навчальної, зокрема) для соціальної адаптації (реабілітації). Соціальна мотивація характерна тільки для людини як соціальної істоти і може перетворюватися із зовнішньої на внутрішню у випадку формування у особистості певних моральних якостей, переконань. Цей тип мотивації виявляється через емоційно-вольову сферу, є найбільш сильним у середньому та старшому шкільному віці.

Внутрішня мотивація може бути неусвідомленою, афективною. Такою є іноді (особливо у молодшому шкільному віці) пізнавальна мотивація. Усвідомлення себе як особистості формує з пізнавального інстинкту сильний внутрішній мотиваційний чинник.

Вдале поєднання та взаємодія соціальної і пізнавальної мотивації є запорукою успіху навчальної діяльності.

Дослідження школи К.Левіна (МДУ ім.М.В.Ломоносова) також дозволяють зробити висновок про те, що для досягнення позитивного результату навчання більш ефективною є мотивація з позитивним підкріпленням. На інтуїтивно-практичному рівні такий висновок зроблено ще Д.Карнегі, який акцентував увагу на необхідності обов'язкового досягнення і фіксування хоча б маленького успіху на певному етапі навчання, завершення етапу навчання обов'язково позитивним підкріпленням навіть уявного, за його висловом, успіху у навчанні [3]. Яскравим проявом такого позитивного підкріплення є результат використання знарядєвих педагогічних програмних засобів, які дають можливість здійснити розв'язання навчальної задачі, недоступної з використанням традиційних засобів. Наприклад, разючий ефект дає використання

ППЗ, подібних до відомої програми GRAN1 при побудові і аналізі графіків функцій.

Використання інформаційно-комунікаційних технологій повинне бути організоване таким чином, щоб використати метод поетапного засвоєння навчального матеріалу, який, як показано у [4] на прикладі навчання фізики, має значний виховний вплив, спрямований на розвиток компенсаційних процесів.

Б.В.Зейгарник (МДУ імені М.В.Ломоносова) показала, що рівень навчальних досягнень не завжди визначається інтелектуальними властивостями особистості та силою зовнішньої та внутрішньої мотивації. За результатами досліджень, проведених нею, стало можливим однозначно виділити дві основні групи особистостей за спрямуванням мотивації на успіх та мотивації страху перед невдачею.

Узагальнений портрет особистості з мотивацією діяльності “на успіх” приблизно такий.

Особистість активна, ініціативна, у випадках ускладнень шукає способи їх подолання, не потребує зовнішнього контролю за діяльністю. Особистості ставлять перед собою реальні цілі, якщо ризикують, то розраховують ступінь ризику. Принадність задач (у тому числі і навчальних) для них визначається складністю. “Нав’язані” (обставинами, зовнішнім оточенням) задачі не викликають негативної реакції, а сприймаються після початку діяльності майже як обрані самостійно. Невдача при розв’язуванні таких задач не викликає різко негативної реакції. Діяльність планує на досить значний термін часу.

Звичайно такі якості забезпечують успіх діяльності – або середній, або значний, якщо обставини не вимагатимуть від особи недоступних їй зусиль. Цікаво, що особистості цієї групи краще запам’ятовують реальні або уявні невдачі, незавершені дії. Для представників цієї групи використання різного типу програмно-апаратно реалізованих тренажерів, інформаційних систем повинне бути дозованим, оскільки надмірна кількість негативних результатів діяльності (якщо складність навчальних завдань надмірна) може призвести до порушення позитивних установок.

Мотивація діяльності “боязню невдач” виявляється у наступних особливостях.

Особистість цієї групи, як правило, малоініціативна, уникає відповідальних завдань, відшукує причини відмови від них навіть тоді, коли мотиваційні чинники досить значимі. При обранні рівня задач можливі два полярні варіанти – обираються або найпростіші задачі, або задачі непосильні. Настійливість у досягненні мети, як правило, невисока, хоча можливі виключення. Невдача викликає зменшення активності у досягненні мети, причому це відбувається незалежно від того, чи обране це завдання самостійно, чи нав’язане обставинами. Досягнення успіху сприймається як досить суттєвий стимул, але не є визначальним і не фіксується як визначальне. Для

цієї групи можна досить просто організувати комфортні обставини навчання, використовуючи методи поетапного формування знань з обов'язковим позитивним поетапним підкріпленням.

Описані групи не є стабільними, формуються ситуативно, особистість, у якій сформовано стійку спрямованість на очікування негативних наслідків, переносить цю сформованість не лише на ті види діяльності, у яких вона зазнала поразок, а й на інші. Для навчального процесу бажане наближення особистості учня до першої групи цієї класифікації. Завдяки певній варіативності особистості цього можна досягти шляхом правильного добору навчальних впливів, у тому числі використанням інформаційно-комунікаційних технологій навчання. Індивідуалізація та диференціація навчання та контролю рівня навчальних досягнень, які досягаються шляхом використання засобів інформаційно-комунікаційних технологій, дають можливість учителю реалізувати адресний вплив, компенсуючи негативні сторони особистості учня, створюючи передумови для соціальної реабілітації кожної особистості.

Новизна, яскравість та емоційність навчального процесу з використанням комп'ютерно-орієнтованих технологій навчання сприяє стимулюванню мимовільної уваги, внутрішньої афективної мотивації.

Емоційне піднесення, яке формується під впливом багатомодальних чинників на психіку дитини, може бути як позитивним, спрямованим на підсилення навчальних впливів, так і негативним [5]. Активізація психічних процесів під впливом засобів мультимедіа може мати наслідком як генералізацію процесів сприйняття навчальної інформації, так і іррадіацію процесів збудження, які будуть шумом з інформаційної точки зору. Тому використання мультимедійних засобів, як показав досвід роботи, повинне бути строго дозованим.

Критерієм доцільності при плануванні навчального процесу

може бути можливість такої організації навчання, при якій емоційне збудження, викликане застосуванням цих засобів, використовується і як стимулятор мимовільної уваги, і як мотиваційний чинник для стимулювання довільної уваги [6]. Наприклад, при ознайомленні учнів з файловою системою, після короткої розповіді учителя про способи зберігання даних, використовується демонстрація, у якій у супроводі дуже лаконічного дикторського тексту (записаного самим вчителем) ілюструється відтворення даних з текстового, графічного, звукового та відео файлів. Після цього учні протягом 5...7 хвилин працюють з книгою, маючи можливість задавати запитання учителеві. Таким чином досягається органічне поєднання нових засобів навчання з перевіреними роками організаційними формами. Емоційний фон, створений застосуванням засобів мультимедіа, стимулює внутрішню мотивацію пізнавальної активності. Самі учні описують цей процес приблизно так: “читаючи книжку, я намагаюсь знайти пояснення побаченому...”.

Використання засобів обчислювальної техніки на етапі контролю засвоєння навчального матеріалу у вигляді ППЗ контролюючого типу [7] також сприяє, як вже було показано, стимулюванню мотивації навчання, має виховну спрямованість, сприяє правильному формуванню мотиваційної сфери.

Набуття практично-значимих навичок роботи з комп'ютером, яке є побічним результатом систематичного використання у навчальному процесі засобів обчислювальної техніки, сприяє підкріпленню внутрішньої мотивації, формуванню перспективних ліній поведінки шляхом орієнтації на престижні професії.

Таким чином, систематичне використання у навчальному процесі навчально-виховних закладів інтенсивної педагогічної корекції ІКТН може мати результатом не тільки покращення результатів навчання, а і додаткове позитивне формування мотиваційної сфери [8].

ЛІТЕРАТУРА

1. Богоявленский Д.Н., Менчинская Н.А. Психология усвоения знаний в школе. - М.: Изд-во АПН РСФСР, 1959, - 347 с.
2. Лапінський В.В. Проблемні аспекти розробки і використання електронного підручника.-Комп'ютерно-орієнтовані системи навчання.-Вип.4.К.: НПУ,2001.с.148-154.
3. Карнеги Д. Как завоевывать друзей и оказывать влияние на людей: Пер. с англ./Общ. ред. и предисл. В.П. Зинченко и Ю.М. Жукова. – СПб.: Лениздат, 1992. – 708 с.
4. Лапінська І.А. Особливості навчання фізики в умовах санаторно-курортної школи для нервовохворих дітей та дітей-сиріт. //Фізика та астрономія в школі, №2, 1998 р.-с.28-30.
5. Фресс П., Пиаже Ж. Экспериментальная психология: В 3 т. Т.3.- М.: Прогресс, 1973.-516 с.

6. Оконь В. Ведение в общую дидактику. - М.: Высшая школа.,1990. – 381 с.
7. Онищенко С.М. Основні можливості навчальної програми-тренажера Arbeit\ Комп'ютер у школі та сім'ї, №1, 2000, с.20-23.
8. Полат Е.С. Проблема образования в канун XXI века. // EIDOS-LIST. – 1998. – вып. 4. – <http://www.eidos.techno.ru/list/serv.htm>